



Фазилат ҚОДИРОВА
К.Беҳзод номидаги Миллий
рассомлик ва дизайн институти
халқаро алоқалар бўлими бошлиғи
fazilatkodirova@gmail.com

ИНГЛИЗ ТИЛИДА ТАСВИРИЙ САНЪАТГА ОИД ТЕРМИНЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ ҲАҚИДА

Ушбу мақола инглиз тилидаги тасвирий санъат терминлари тадқиқига бағишланади. Таҳлил орқали инглиз тили тарихидаги турли семантик ўзгаришлар аниқланган. Терминларнинг маъно ўзгариши ва ўрганилаётган терминларнинг бошқа сўзлар билан мувофиқлиги орқали сўз яшаш кўрсатиб ўтилган. Инглиз тилидаги тасвирий санъат терминлари бошқа тиллардан кириб келган сўзлар орқали ҳам бойигани тадқиқ қилинган.

Статья посвящена исследованию развития терминов изобразительного искусства в английском языке. Анализ материала показал различные семантические изменения терминов в истории английского языка. Изменения значения терминов и сочетаемость изучаемых терминов с другими словами могут вызвать развитие их словообразовательной активности. Исследование показало, что английские термины изобразительного искусства обогатились также в результате заимствования из других языков.

The present article is devoted to the study of the development of painting terms in the English language. The historical analysis of terms showed different semantic changes of painting terms in the course of the development of the English language. It is observed that the semantic change and collocation of terms and may cause their word formational activity. The investigation showed that the English painting vocabulary was enriched as a result of borrowings from different languages too.

Калит сўзлар: рассомлик, семантик ўзгаришлар, ривожланиш, термин, вужудга келиш, тарихий.

Ключевые слова: художества, семантическое изменение, развитие, термин, формирование, исторический.

Key words: painting, semantic change, development, term, formulation, historical.

Ўзбекистон республикаси Президенти И.Каримовнинг 2012-йил 10 декабрдаги 1875-сонли “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштиришнинг чора-тадбирлари тўғрисида”ги(1) Қарори чет

тилларини ўрганишга бўлган талабни янада кучайтирди. Айниқса, турли соҳалардаги мутахассисларни ўз соҳаларга тегишли терминларнинг ўзига хос лингвистик хусусиятлари, уларнинг келиб чиқиш тарихи, шакилланиши ва ривожланишини ўрганишлари катта аҳамиятга эгадир.

Терминларнинг муаммоси ҳақида республикамиздаги тилшунослар ва чет эл олимлари томонидан кенг қамровли тадқиқотлар олиб борилган (И.Ю. Бережанская, И.В. Бондаренко, Е.Г. Брунова, Е.В. Быкова, Е.Н. Галкина, Е.О. Ковалева, В.М. Лейчик, Т.Г. Мишина, З. Мирахмедова, С.А. Носирова, Р.С. Нуритдинова, И.Х. Пардаева, А.А. Реформатский, С.М.Федюнина, И.А. Хаман, И.Б. Чемерис, Х.Х. Эгамназаров, Г.Ё. Ғуломова) (2-18).

Лекин рассомлик терминларининг келиб чиқиш манбалари ва ривожланиши, этимологик хусусиятлари ўрганилмаган. Хусусан, инглиз ва ўзбек тилларида рассомлик терминлари ҳақида алоҳида монографик илмий ишлар етарлича эмас. Рассомлик лексикасига кирувчи терминларни атрофлича тадқиқ этиш, уларнинг келиб чиқиш хусусиятларини ўрганиш ниҳоятда муҳимдир, чунки мамлакатимизда ва чет элда рассомлик ва дизайн соҳаларининг кенг ривожланиши шуни тақозо этади.

Термин сўзи ҳам тадқиқодчилар томонидан турлича таърифланиб, кўпгина манбаларда термин сўзи латинча *terminus* сўзидан келиб чиққан деб изоҳланади. Кейинги пайтларда термин сўзи атама сўзи билан синоним деб қаралаяпти. Бизнинг фикримизча, бундай қараш мунозарали ва баҳсли деб ўйлаймиз. Атама сўзининг маъноси термин сўзининг маъносидан кенгрок бўлиб, у барча нарсалар ва ҳодисаларнинг номи сифатида тушунилади. Термин эса алоҳида бир соҳада қўлланувчи расмий сўздир.

Ҳар бир терминологик тизимнинг шаклланиши, ривожланиши, шу соҳанинг тараққиётига боғлиқдир. Рассомлик соҳасидаги ўзгаришлар шу соҳага оид терминологик лексика таркибини ҳам ўзгаришига ўз таъсирини лингвистик хусусиятлари ва тараққиёти шу мамлакатда ушбу соҳани ўтказди. Шу сабабли инглиз тилидаги тасвирий санъат терминларининг ривожланишига асосланади. Ундан ташқари, ҳозирги кунда бир термин ўрнига иккинчисини ишлатилиши, битта тушунчани ифодалаш учун терминологик вариантларнинг пайдо бўлиши каби ҳодисалар ўз ечимини топмаган. Терминологик тизимдаги бу ўзгаришлар тил ва тилдан ташқари бўлган омиллар таъсирида бўлиб ўтиши мумкин.

Биз изланиш олиб бораётган тасвирий санъат терминларининг лингвистик фаоллиги ҳар хил. Улар кўп маъноли (Масалан: *textiles, picture, paper, paint-brushes, oil-painting*) ва кам маъноли (Масалан: *panel painting, monochrome, mixed media, porchade, scorper*). Тузулиши жиҳатидан улар содда

(Масалан: *pencil, oils, palette, papyrus, scumble*), ясама (Масалан: *scraper, rocker, scratcher, vanisher*), қўшма (Масалан: *pantograph, oil-painting, ink-and-wash, genre-painting, cross-hatching, drawing-frame*) ва сўз бирикмаси (Масалан: *Academy Board, gold ground, history painting, dry brush, body colour and others*) ҳолида кўриш мумкин. Бундай терминларни қайси даврда пайдо бўлганлиги, ва уларга таъсир этувчи омилларни аниқлаш ниҳоятда қимматли илмий ва назарий маълумотлар олишга ёрдам беради.

Тасвирий санъат ўтмишда қандай терминлар билан номлангани, қандай тарихий манбаларга асосланганлиги, бу терминларнинг пайдо бўлиши узок эраמידан аввалги асрларга бориб тақалади. Қадимий тасвирий санъат бундан 3 200 йил илгари Францияда пайдо бўлган. Австралияда эса 6 000 йил аввал суратлар чизиш ҳақида маълумотлар бор. Демак, тасвирий санъат терминларининг вужудга келиши, шаклланиши ва ривожланиши бевосита қадимий даврлар, хусусан ўрта асрлар тарихи билан боғлиқ. Тасвирий санъат ҳақидаги тушунча кенгайиб бориши ва шаклланиши натижасида, унинг ифода шакли ҳам ўзгариб боради ва семантик ўзгаришлар ҳам бўлиб ўтади. Терминларнинг этимологик хусусиятлари уларнинг семантикасига ва тилдаги ўрнига катта таъсир этади.

Инглиз тилида тасвирий санъат терминлари турли даврларда кириб келган. Улар XIII асрдан кейин кенг ривожланган. Масалан, француз тилидан ўрта инглиз тилига; *art, fashion, painting* ва янги инглиз тилига голланд тилидан: *easel, etching, landscape, sketch* ва бошқалар.

Бошқа тиллардан ўзлашган тасвирий санъатга оид терминлар инглиз тилига ўтгандан кейин, унинг ёзув шакли ва маънолари ўзгариб сўз ясаш фаоллиги ҳам ошиб борган. Масалан, “*Caricatura*” термини XV асрда италян тилидан инглиз тилига ўтиб, XIX асрнинг бошига қадар ишлатилиб келинган ва сўнгра бундай ёзув шакли йўқ бўлиб кетган. XIX асрда эса “*Caricature*” италян тилидан инглиз тилига қайта кириб келди. Унинг маъноси ҳажвий асар, карикатура, кулгули тасвирда ижро этмоқ маъноларида ишлатилади(19). У от сўз туркумига тегишли бўлиб, қуйидаги маъноларда ишлатилиб келинган: 1. *Exaggeration of characteristic and striking features*. 2. *A portrait or other artistic representatives which characteristic features*. 3. *An exaggerated or debased likeness or copy*. Турли даврларда бу терминнинг негизидан инглиз тилида *caricatural (adj), caricature (v), caricaturish (adj), caricatured (adj), caricaturist (n)* ва бошқа сўзлар ясалган.

Тарихий манбаларда “*draw*” феъли XV асрда инглиз тилида учрайди ва бу сўз қадимий инглиз тилида “*dragun*” шаклида ёзилган. XIX асрда у от сўз туркуми сифатида ишлатилиб, фаол ривожланди ва 11 та маънога эга бўлган: *An act of drawing; the drawing or bending of the bow; drawing or attractive power*

or effect; drawing of lots; a drawn game or match; the distance which a mule-carriage travels in drawing out the yarn; that part of a bridge which is raised up; clock-making; a natural ditch or drain that draws the water off a piece of land; a thing or person employed to draw a person out. Бу сўз феъл бўлиб келганда унинг негизидан *draw-arch, draw-bed, draw-bench, draw-board, draw-bolt, draw-gear, draw-head, draw-kiln, draw-link, draw-loom, draw-pin, draw-pipe, draw-shave, draw-taper* ва бошқа кўшма сўзлар ясалди(20).

Тасвирий санъатга оид терминларнинг семантик ўзгариши ҳамда турли сўз туркумлари бўлиб келиши уларнинг турли лингвистик хусусиятларининг ривожланишига ҳам таъсир этади. Масалан, *colour* сўзи инглиз тилига француз тилидан XIV асрда кириб келган. *Culur, colur* кейинроқ *colour* формаларида учраган. Қадимги ўрта инглиз тили даврида латин тилининг таъсирида *color* шаклида ҳам учраган. У от бўлиб келганда ранг, феъл бўлганда бўямок, ранг бермоқ маъносида келади. Бу сўз XV асрга келиб, АҚШда *color* деб ишлатила бошланди. *Colour* терминининг маънолари ва сўз яшаш фаоллиги асрлар оша бойиб, кўпайиб борган. Масалан, XVI-XVII асрларга келиб, бу сўз 14 та маънога эга бўлади: *The quality or attribute in virtue of which objects present different appearances to the eye, when considered with regard only to the kind of light reflected from their surfaces; A particular hue or tint, being one of the constituents into which white or "colourless" light can be decomposed, the series of which constitutes the spectrum; also any mixture of these; Of the face or skin; Spec.in Art. The general effect produced by all the colour of a picture; colouring; Phrenol. Short for "Faculty or organ of colour"; As a thing material(in pl.) A coloured device, badge, or dress, serving to distinguish or identify an individual or the members of a party; (gen.in pl.) A flag, ensign, or standard of a regiment or a ship; A colouring matter, pigment, paint; Colouring dresses or dress-materials; Mining. (quots).*

Colour сўзидан конверсия йўли билан феъл ясалган. *Colour* сўзи феъл бўлиб келганда унинг маънолари ҳам кенгайиб ва ўзгариб борган. У қуйидаги маъноларни англатди: *To give colour to; to imbue, charge, or mark with colour or hue; to paint, stain, dye; To represent in fair colours (what is of the opposite character); to give a specious aspect to; to gloss, cloak, disguise, excuse; to render specious or plausible; To imbue with its own tone or character; To take on colour, to change colour, to become coloured; spec. said of grapes or other fruit, in acquiring the colour of ripeness; To turn red in the face, to blush.*

Сўнг *colour* термини умумистеъмолдаги сўз каби ишлатилиб келиниши сабабли, маънолари кенгайиб, кўчма маъноларда ҳам ишлатилади. Масалан: *Outward appearance, show, aspect, resemblance of (something); A show of reason; a specious or plausible reason or ground; fair pretence, pretext, cloak; Rhetorical*

modes or figures; ornaments of style or diction, embellishments; In 16-17th c. Sc. Writers: Rhythm, meter; Music. "Clang-tint" timbre. Also, more generally, variety of expression in a musical composition; (an extension of sense). General "complexion" or tone; character, kind. Бўямоқ, чизмоқ тасвирламоқ маъноларини англатувчи paint сўзи француз тилидан инглиз тилига XVII асрда кириб келган бўлиб, ўзида образлилик ва экспрессив бўёқдорлик маъноларини ҳам ифода этади. Масалан, *Coloured, colouring; adornment, esp. such as is put on or assumed merely for appearance outward show, fair pretence; A painting, a picture* (ҳозирги кунда маъноси йўқолган); *Indian paint: a name for two N. America plants, whose roots yield colouring matters for merely used by the Indians; yellow Indian paint, yellow puccoon, or yellowroot* каби маъноларни беради.

Терминларнинг маънолари кўпайиб ва кенгайиб бориши натижасида унинг сўз яшаш фаоллиги ҳам ривожланиб боради. Масалан, *colour* сўзининг негизидан янги сўзлар ясалган: *colourability, colourable, coloured, colourful, colourer, colourableness, colourably, colour-blind, colour-blindness, colour-box* ва бошқалар. Бу бир ўзакли ясама сўзлар турли даврларда ясалган. Масалан, XIV асрда *coloured* ва *colouring* ясалган бўлса, XV асрга келганда яна иккита ясама сўз *colourable* ва *colourably* ясама сўзлар *colour* ўзакли сўзлар уясига келиб қўшилади. XVII асрда эса от ясама сўз *colourer* вужудга келиб, *colourableness* сўзи истемолдан чиқиб кетади. XIX асрда эса *colourability* ва *colourful* сўзлари ясалди. XIV асрдан бошлаб, *colour* сўзнинг бошқа сўзлар билан бирикиб келиши сабабли кўп қўшма сўзлар пайдо бўлди: *Colour-guard, colour-bearer; colour-hearing; colour-line; colour-party, colour-print, colour-sense*. Демак, агар терминлар худди умумистемолдаги оддий сўзлар каби ишлатилиб келинса, уларнинг маънолари, сўз яшаш фаоллиги ҳам ривожланиб боради.

Изланишларимиз шуни кўрсатадики, терминлар умумидабий тил лексик катламининг узвий қисми ҳисобланади. Тилнинг умумий лексикаси ва махсус терминологик лексикаси ўртасида мунтазам боғлиқлик бор. Тасвирий санъат оид терминларнинг умумистемолдаги сўзлар таркибига кириб бориши натижасида унинг лингвистик хусусиятлари фаоллашиб боради. Давр ўтиши билан айрим маънолар истемолдан чиқиб, ҳозирги кунда йўқолиб кетганлигини ҳам келтиришимиз мумкин. Масалан: *To embellish, set off in rhetorical colours; To lend one's name to; represent or deal with as one's own; To colour with: to harmonize with.*

Оксфорд луғатидаги маълумотларга таяниб, paint сўзи қўшма сўзлар яшашда жуда катта фаоллик кўрсатганлигига иқроп бўлиш мумкин. Масалан, *paint-cistern, paint-cloth, paint-mark, paint-oil, paint-water, paint-work; paint-grinder, paint-mixer, paint-remover; paint-beplastered, paint-removing, paint-worn,*

paint-box, paint-bridge; paint-burner; paint-frame; paint-mill; paint-pot; paint-room; paint-root; paint-strake ва бошқалар.

Шундай қилиб, тасвирий санъат ҳақидаги тушунча кенгайиб бориши ва шакилланиши натижасида унинг ифода шакли ҳам ўзгариб боради ва семантик ўзгаришлар ҳам бўлиб ўтади. Тасвирий санъатга оид терминларнинг семантик ўзгаришига турли лингвистик ва экстралингвистик омиллар таъсир этади. Терминларнинг семантик ўзгаришлари натижасида уларнинг сўз яшаш фаоллиги ҳам ошиб боради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. «Халқ сўзи» газетаси, 11.12.2012 й., 240 (5660)-сон.
2. Березанская И.Ю. Консубстанциональные термины в лингвистической терминологии английского и русского языков: Сравнительный анализ: дис. кан. ф. н. – М., 2005. – 303 с.
3. Бондаренко И.В. Английская терминология мореходства как предмет филологического исследования: автореферат дис. кан. ф. н. – М., 1992. – 263 с.
4. Брунова Е.Г. Термины пространственной ориентации в древнеанглийском языке: этимологический анализ на индоевропейском фоне: дис. кан. ф. н. – М., 1998. – 179 с.
5. Быкова Е.В. Однословные финансово-экономические термины, заимствованные из английского языка в 90-е годы: автореф. дис. на соиск. учен. степ. кан. ф. н. – М., 2000. – 16 с.
6. Галкина Е.Н. Терминология Европейского Союза и проблемы ее перевода на русский язык : дис. кан. ф.н. – М., 1998. – 318 с.
7. Ковалева Е.О. Терминология изобразительного искусства в современном русском языке: (Функциональный аспект): автореферат дис. кан. ф. н. – Киев, 1990. – 23 с.
8. Лейчик В.М. Терминоведение. Предмет. Методы. Структура. – М.: Издательство ЛКИ, 2009. – 256 с.
9. Мишина Т.Г. Автомобильная терминология в русском и английском языках: автореферат дис. кан. ф. н. – Горький, 1990. – 20 с.
10. Мирахмедова З. Ҳозирги ўзбек тилининг анатомик терминологияси: филол. ф.н. дис. – Т., 1994. – 150 б.
11. Носирова С.А. Ҳозирги замон хитой тили дипломатик терминларининг лексик-семантик ва структур таҳлили: филол. ф.н. дис. Автореферат. – Т., 2008. – 169 б.
12. Нуриддинова Р.С. Ўзбек ономастикаси терминларининг лисоний таҳлили, филол. ф. н. дис. – Т., 2005. – 138 б.
13. Пардаева И.Х. Ўзбек тилининг заргарлик терминологияси: филол. ф. н. дис. – Т., 1994. – 128 б.
14. Реформатский А.А. О некоторых вопросах терминологии // В.А.Татаринов История отечественного терминоведения. Классики терминоведения. – М.: Московский лицей, 1994. – 408 с.
15. Усмонов Н.У. Ўзбек тилининг педагогик терминологияси: автореферат дис.кан.ф. н. – Т., 1994. – 24 б.
16. Федюнина С.М. Англоязычная и русская лингводидактическая терминология в лингвистическом и экстралингвистическом аспектах исследования: автореферат дис.кан. ф.н. – Саратов, 1988. – 19 с.
18. Хаман И.А. Термины разведочной геофизики в английском и русском языках: Словообразовательный и лексикографический аспекты: дис. кан. ф. н. – Краснодар, 2003. – 154 с.

19. Чемерис И.Б. Английская лингвистическая терминология: Становление и эволюция: автореферат дис. кан. ф. н. – Москва, 1999. – 153 с.
20. Эгамназаров Х.Х. Термины родства и их функционально-семантические микросистемы в узбекском и английском языках: дис. кан. ф. н. – Душанбе, 2010. – 148 с.
21. Гуломова Г.Ё. Ўзбек юридик терминологиясининг истиқлол даври тараққиёти: филол. ф. н. дис. – Т., 2005. – 129 б.
22. The Oxford English Dictionary, Oxford at the Clarendon press, 1933. – 352 p.
23. Бугаев Ш. Инглизча-ўзбекча, ўзбекча-инглизча луғат. –Т.: “Ўқитувчи” нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2013. – 880 б.